

From Word to Building: Cultural Metaphors of 'Home' in the Tabriz Dialect of Azerbaijani Turkish and Their Reflection in the Architecture of Traditional Qajar Period Houses in Tabriz¹

Parivash Mirzamohammadi², Parisa Hashempour³, Behzad Rahbar⁴

Received: 2025-12-16, Accepted: 2026-02-23

DOI: 10.22034/rau.2026.2081038.1289

Extended Abstract

1. Introduction

In the realm of contemporary architectural theory, the necessity for interdisciplinary approaches to comprehend the depth of cultural and artistic phenomena has become increasingly undeniable. Architecture, as the most tangible manifestation of a society's culture, is not merely a collection of physical materials and geometric forms. Rather, it is a profound reflection of the ontological, epistemological, and ethical values of its creators and inhabitants. Within the context of Iranian-Islamic culture, the concept of "Home" transcends the notion of a simple shelter and embodies a complex "lifeworld" (Lebenswelt) that integrates the human spirit with the built environment.

This research posits that language, as the primary vehicle of culture and thought, acts as a cognitive filter through which humans perceive and organize space. Therefore, to truly understand the spatial logic of traditional architecture, one must investigate the linguistic structures of the inhabitants of those spaces. This study focuses specifically on the Traditional Architecture of Tabriz during the Qajar Era and analyzes the interplay between the Tabriz Turkic dialect and the spatial configuration of residential houses. The central inquiry of this research is: How have the speakers of the Tabriz Turkic dialect conceptual-

1. This paper is extracted from the Thesis of the first author titled "Explaining the Relationship between Language and Architecture in the Context of Culture (Case Study: Azerbaijani Turkish Language and the Architecture of Traditional Houses in the City of Tabriz)", under supervision of the second author and advice of the third author, Presented in 2024 at Tabriz Islamic Art University.

2. Master's Degree, Department of Islamic Architecture, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Email: p.mirzamohammadi@tabriziau.ac.ir

 0002-0009-9956-2866

3. Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran. (Corresponding Author).

Email: p.hashempour@tabriziau.ac.ir

 0000-0001-7170-7722

4. Associate Professor, Linguistics department, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: behzadrahbar@atu.ac.ir

 0000-0002-9275-8251

ized the abstract notion of “Home” within their linguistic system, and how have these conceptualizations been translated into the physical reality of traditional architecture? By bridging the gap between intangible heritage (language) and tangible heritage (architecture), this study aims to elucidate the fundamental links between human cognition, linguistic mechanisms, and environmental formation.

2. Theoretical Framework

The theoretical foundation of this research is rooted in Cultural Linguistics and Cognitive Semantics, particularly drawing upon the theory of “Conceptual Metaphors” (Lakoff & Johnson). Unlike prior research, which has relied on semiotic, phenomenological, or historical methods, this study takes a different approach. (Table 1). Unlike previous studies that analyze the “Home” through Islamic wisdom, phenomenology, or psychology, this research posits that language primarily encodes its meaning.

The study posits that metaphors are not merely poetic devices but rather, cognitive mechanisms that structure how we think and act. Therefore, the specific metaphors used in the Tabriz Turkic dialect to describe “home,” “building,” and “living” provide the blueprint for the architectural patterns observed in Qajar-era houses.

3. Methodology

This research adopts a Qualitative approach with a Case Study strategy. The methodological process was conducted in three distinct phases:

Linguistic-Cultural Data Collection: Extraction and analysis of conceptual metaphors related to “Home” Ev in the Azerbaijani Turkic language, utilizing dictionaries, folklore, proverbs (Bayatis), and oral history to identify the cognitive roots of the terms.

Architectural Analysis: A combination of interpretive-historical methods and physical-geometric analysis. Four prominent historical houses from the Qajar era in Tabriz were selected via purposive sampling. These cases were analyzed using diagrams inspired by Hillier & Hanson (Space Syntax) and Groat & Wang to reveal underlying spatial logics such as hierarchy, symmetry, and depth.

Comparative Synthesis: The final phase involved cross-referencing the linguistic findings with the architectural evidence to establish a direct correlation between cultural concepts and spatial forms.

4. Findings and Analysis

For Qajar-era Tabriz citizens, “Home” was a dynamic, gendered, and social concept, manifested through key metaphors:

4.1. The Metaphor of “Home as Woman/Sanctuary” Ev↔Woman

The linguistic analysis indicates a deep synonymy between the word for home and the concept of a spouse or woman. Associated terms such as Dishi Qush (the female bird/maker of the home) and (nest) reinforce the idea of the home as a feminine, nurturing, and protected domain.

Architectural Manifestation: This metaphor translates physically into the principle of Introversion. In traditional culture, the woman is protected and veiled. Likewise, the architecture turns inward, turning its back on the street. The house becomes a “protective shell,” characterized by high walls, indirect entries, and a focus on the central courtyard. The “femininity” of the space is further expressed through delicate ornamentation, curved arches, and the creation of intimate, enclosed spaces that prioritize the safety and privacy of the family (Andaruni).

4.2. The Metaphor of “Home as Center/Identity”: Ojaq.

The term Ojaq (Hearth/Fireplace) is a polysemous metaphor representing not only the physical source of heat but also the family lineage, identity, and wealth. To “keep the hearth burning” is to maintain the family’s honor and existence.

Architectural Manifestation: This cognitive centrality is realized through Spatial Centrality. In the Qajar houses of Tabriz, the Tanabi (the main hall) is positioned at the geometric center of gravity or the axis of the house. The presence of the fireplace is not merely functional but symbolic, anchoring the domestic life. The spatial organization revolves around this center, and establishes a clear hierarchy where the most important spaces (representing the family’s identity) occupy the most privileged positions.

4.3. The Metaphor of “Transition” (Ev–Eshih)The linguistic dichotomy of (Home/Inside) and Eshih (Outside) is not a binary opposition but a gradual transition.

Architectural Manifestation: This is reflected in the complex Entrance Systems. The transition from the public “outside” to the private “inside” is never abrupt. It is mediated through a sequence of spaces: the Sardar (portal), Hashti (vestibule), and Dalan (corridor). These spaces act as physical pauses and allow the visitor to psychologically adjust to the shift in atmosphere, mirroring the linguistic distinction between the safety of the inside and the exposure of the outside.

4.4. The Verbs of “Building”: A Cognitive Grammar of Space

A significant contribution of this research is the analysis of the verbs used for “building” (Table 12), each dictating a specific spatial logic: Ev Duzəltmakh (Building as Arranging): Implies putting things in order. Architecturally, this leads to Spatial Hierarchy, carefully separating private, semi-private, and public zones. Ev Qayırmaq (Building as Organizing/Restoring): Implies discipline and structure. This manifests in Symmetry and Rhythm, visible in the facade organization and the balanced placement of rooms around the courtyard. Ev Tikmək (Building as Sewing): Implies connecting separate parts into a whole. This is seen in the Spatial Cohesion achieved by transitional spaces like Ivans (porches) that “stitch” the interior to the exterior courtyard. Ev Qurmaq (Building as Founding/Creating Life): Implies distinct creation. This relates to Vitality, manifesting in the integration of water features (pools) and gardens within the courtyard, making the house a living entity. Ev Oymaq (Building as Carving/Hollowing): Implies digging into the earth. This explains the utilization of Subterranean Spaces like the Hozhane (summer pool house) and cellars, utilizing the earth’s thermal capacity.

5. Discussion

The distinctiveness of this research lies in its specific focus on Linguistic-Cognitive Mechanisms (Table 17). While Islamic approaches attribute spatial configurations to religious dogma, and phenomenological approaches attribute them to universal human experiences, this study demonstrates that these values are mediated and encoded through specific linguistic structures. The metaphorical system of the Tabriz Turkic dialect acts as the operational software that translates abstract cultural values into concrete brick-and-mortar realities. The findings confirm that the architectural form is not arbitrary but a rigorous physical expression of the language's semantic structure.

6. Conclusion and Future Horizons

This interdisciplinary study concludes by validating the conceptual model: Mental World ↔ Linguistic System ↔ Architectural Pattern. It establishes an objective link between intangible heritage (language) and tangible heritage (architecture). The research demonstrates that metaphors such as "Home as Woman" or "Home as Hearth" are not mere figures of speech but rather the foundational schemas of spatial perception in Tabriz culture.

Implications:

The analytical framework developed here offers a powerful tool for architects, urban designers, and cultural historians to decode the layers of identity in historical spaces. Understanding these deep cognitive structures offers a pathway to creating "Identity-Oriented Architecture" in contemporary design. Instead of superficially copying historical forms, architects can reinterpret these linguistic-spatial metaphors to design spaces that resonate with the deep psychological and cultural needs of contemporary users.

Limitations and Future Research:

The study's limitations, including a small sample size of case studies and the need for more ethnographic fieldwork to fully capture oral traditions, suggest avenues for future research:

Comparative Analysis: Examining similar linguistic-architectural relationships in other Iranian cultures (Kurdish, Gilaki, Persian) to identify shared vs. unique patterns.

Evolutionary Studies: Investigating how these metaphors have shifted or persisted in the transition to modern apartment living in Tabriz.

Design Application: Developing practical design guidelines based on these cognitive metaphors for modern housing that respects cultural continuity while embracing innovation.

In essence, this research underscores that language maps the culture, and architecture builds that map into reality. Understanding one is impossible without decoding the other.

Keywords: Cultural Conceptualization; Space; Cultural Linguistics; Traditional Architecture of Tabriz; Cultural Metaphor

از واژه تا بنا: استعاره‌های فرهنگی «خانه» در زبان ترکی گویش تبریز و تجلی آن در معماری خانه‌های سنتی دوره قاجار تبریز^۱

پریوش میرزامحمدی^۲، پریسا هاشم‌پور^۳، بهزاد رهبر^۴

تاریخ دریافت: ۲۵-۰۹-۱۴۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴-۱۲-۰۴

DOI: 10.22034/rau.2026.2081038.1289

چکیده

بیان مسئله و هدف: پژوهش حاضر با هدف ارائه چارچوبی نظری برای آشکارسازی تعامل زبان و معماری، با رویکردی میان‌رشته‌ای و با تمرکز بر زبان ترکی (گویش تبریز) و معماری خانه‌های سنتی دوران قاجار تبریز، به واکاوی چگونگی تجلی مفهوم «خانه» در بستر زبانی و کالبدی می‌پردازد.

روش تحقیق: این مطالعه کیفی با راهبرد تحلیل موردی، از تلفیق روش‌های «تفسیری-تاریخی» و «تحلیل کالبدی-هندسی» بهره می‌برد. ابتدا استعاره‌های مرتبط با واژه «او» (خانه) از منابع لغت‌شناسی و فرهنگ عامه زبان ترکی استخراج گردید و سپس طی فرایندی تطبیقی، با سازمان فضایی چهار خانه منتخب دوره قاجار در تبریز مورد بررسی قرار گرفت.

نتیجه‌گیری: یافته‌ها نشان می‌دهد که مفهوم «خانه» در زبان ترکی از خلال شبکه‌ای از استعاره‌های فرهنگی صورت‌بندی می‌شود که خانه را به‌مثابه موجودی زنانه، کانون حیات، قلمرو سکونت، آستانه‌ای تدریجی میان بیرون و درون و کلیتی یکپارچه مفهوم‌سازی می‌کند که در ویژگی‌هایی چون درونگرایی، مرکزیت فضایی، سلسله‌مراتب، منطق حرکتی تدریجی و پیوند درون و بیرون در خانه‌های سنتی قاجاری تبریز متجلی شده است. همچنین افعال استعاری مرتبط با ساختن خانه در زبان ترکی، نظیر چیدن، سامان دادن، دوختن، برپا کردن حیات و کاویدن، هر یک بازتاب‌دهنده جنبه‌هایی از منطق فضایی معماری از نظم هندسی و انسجام فضایی تا بهره‌گیری هوشمندانه از عمق زمین هستند. نتایج پژوهش حاکی از رابطه‌ای دوسویه میان زبان و معماری است؛ زبان، جهان‌بینی سکونتی را صورت‌بندی می‌کند و معماری آن را در قالب فضا و فرم عینیت می‌بخشد. مدل مفهومی «جهان ذهنی» ← نظام زبانی → «معماری» به‌عنوان چارچوبی تحلیلی برای تبیین این پیوند میان میراث ناملموس و ملموس پیشنهاد می‌شود.

کلیدواژه‌ها: مفهوم‌سازی فرهنگی، فضا، زبان‌شناسی فرهنگی، معماری سنتی تبریز، استعاره فرهنگی

۱. مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد پریوش میرزامحمدی با عنوان «تبیین ارتباط زبان و معماری در بستر فرهنگ (نمونه موردی زبان ترکی آذری و معماری خانه‌های سنتی شهر تبریز» است که با راهنمایی دکتر پریسا هاشم‌پور و مشاوره دکتر بهزاد رهبر در سال (۱۴۰۳) در دانشگاه (هنر اسلامی تبریز) ارائه شده است.

۲. کارشناسی ارشد، گروه معماری اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

Email: p.hashempour@tabriziau.ac.ir

0002-0009-9956-2866

۳. استاد، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).

Email: p.hashempour@tabriziau.ac.ir

0000-0001-7170-7722

۴. دانشیار، گروه زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

Email: p.hashempour@tabriziau.ac.ir

0000-0002-9275-8251

مقدمه

ایران که کشوری چندزبانه با تنوع فرهنگی غنی است، می‌تواند دریچه‌ای نوین برای درک تعاملات بین‌فرهنگی بگشاید. از این رو پژوهش حاضر در پی ایجاد بستری برای گفت‌وگوی علمی میان رشته‌های معماری و زبان‌شناسی است و در راستای غنای علمی نظریه‌های میان‌رشته‌ای در معماری ایران، نقش زبان و فرهنگ را در فرایند طراحی و بازآفرینی فضاهای زیست شهری روشن می‌سازد. تحلیل پیوند زبان و معماری در خانه‌های سنتی تبریز می‌تواند به‌عنوان الگویی برای سیاست‌های فرهنگی و برنامه‌های مرمت شهری، در جهت حفظ هویت بومی و استمرار حکمت‌محور زیست ایرانی-اسلامی مورد استفاده قرار گیرد. بدین ترتیب این پژوهش ضمن بهره‌گیری از مبانی میان‌رشته‌ای، می‌کوشد اصول راهبردی و الگوهای فرهنگی نهفته در پیوند زبان و معماری را استخراج نماید؛ اصولی که می‌توانند راهگشای طراحی معماری فرهنگ‌ویژه و مرمت فرهنگی باشند. پرسش محوری تحقیق به این صورت طرح می‌شود: گویشوران زبان ترکی گویش تبریز، مفهوم «خانه» را چگونه در ساحت زبانی و کالبدی معماری سنتی خود تجسم بخشیده‌اند؟

پیشینه تحقیق

در رابطه با بررسی معنا و مفهوم خانه، پژوهش‌های انجام شده در زمینه‌های مختلف دانشی هر یک از منظرهای مفهوم خانه را بررسی کرده‌اند که در «جدول ۱» ارائه شده است. پژوهش‌هایی که با رویکردهای زبان‌شناسی مفهوم خانه را بررسی کرده‌اند، اغلب با دیدگاه نشانه‌شناسی و به صورت زبان معماری صورت گرفته‌اند؛ این پژوهش در استفاده از رویکرد زبان‌شناسی فرهنگی، پژوهشی نوگرا است.

روش تحقیق

این پژوهش کیفی با راهبرد تحلیل موردی (Yin, Case Study) (2018) از تلفیق دو روش مکمل بهره می‌گیرد: روش تفسیری-تاریخی جهت فهم بستر فرهنگی و روش تحلیل کالبدی-هندسی برای بررسی ساختار فضایی (Groat & Wang, 2013). ماهیت تحقیق کاربردی است و می‌کوشد از الگوهای زبانی معماری سنتی، اصولی برای طراحی معاصر استخراج کند. نخست، مبانی نظری با مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل محتوا تدوین گردید و با اتکا بر چارچوب نظری زبان‌شناسی فرهنگی، استعاره‌های فرهنگی مرتبط با واژه «خانه» /او/ در زبان ترکی آذربایجانی از

در جهان معاصر، ضرورت رویکردهای میان‌رشته‌ای در فهم عمیق پدیده‌های فرهنگی و هنری بیش از پیش آشکار شده است؛ رویکردی که در پرتو حکمت نظری و عملی فرهنگ اسلامی، امکان تبیین پیوندهای بنیادین میان انسان، زبان و محیط را فراهم می‌سازد. این پژوهش در امتداد گسترش مباحث میان‌رشته‌ای میان حوزه‌های معماری، هنر و زبان‌شناسی فرهنگی، به تحلیل مفهوم «خانه» در بستر فرهنگی تبریز می‌پردازد.

مفهوم «خانه» همواره دغدغه اندیشمندان بوده و رویکردهای مختلفی از پدیدارشناسی تا جامعه‌شناسی به بررسی ابعاد گوناگون آن پرداخته‌اند. در این میان، پیوند زبان و سکونت جایگاه ویژه‌ای دارد؛ چنان‌که هایدگر زبان را خانه هستی می‌داند. زبان به‌منزله نهاد و رفتار اجتماعی، از ضروریات زندگی اجتماعی است که سبب ایجاد فرهنگ‌های گوناگون می‌شود. زبان ابزار بروز ادبیات و فرهنگ هر جامعه زبانی است و درک درست زبان‌ها تنها از طریق فرهنگی که در آن ریشه دارند امکان‌پذیر است (Shah, 2015). تمرکز بر کاربرد زبان نشان می‌دهد که زبان ریشه در بافت و فرهنگ جامعه سخنگویان بومی آن دارد (Patil, 2015).

خانه در این بررسی، نه صرفاً به‌منزله ساخت فضایی کالبدی، بلکه به‌عنوان تجلی زیست‌جهان معنایی انسان قلمداد می‌شود. اگرچه نیک می‌دانیم که در شکل‌گیری معماری خانه‌های سنتی، عواملی عینی و ملموس همچون اقلیم، بوم‌آورد بودن مصالح و هندسه تأثیری انکارناپذیر داشته‌اند، این پژوهش از دریچه زبان و ابزار استعاره‌های فرخنگی به واکاوی فضا می‌نشیند. هدف پژوهش، ارائه چارچوبی نظری و تحلیلی برای آشکارسازی ارتباطات پنهان و تعاملات متقابل زبان و معماری است؛ بدین معنا که چگونه سازوکارهای استعاره‌های زبانی در شکل‌گیری و درک فضا و مکان تأثیر می‌گذارند و متقابلاً چگونه ساختارهای فضایی و زیبایی‌شناسانه خانه‌های سنتی به بیان‌های زبانی خاص و فهم فرهنگی از «خانه» معنا می‌بخشند.

این مطالعه با تمرکز بر زبان ترکی گویش تبریز و معماری خانه‌های سنتی تبریز، به دنبال تبیین مبانی فرهنگی و حکمی در خلق آثار معماری است. بررسی استعاره‌های فرهنگی زبان ترکی و ارتباط آن با کالبد خانه‌های سنتی تبریز، به‌ویژه در

جدول ۱. پیشینه پژوهش در حوزه معنای خانه

پارادایم	مؤلفه‌های معنابخش به خانه	منابع
اسلامی	ذکر خداوند؛ گذرا بودن زندگی؛ آرامش دهنده؛ حریم و حرمت، قناعت؛ طبیعت؛ عالم صورت و عالم معنا؛ روح و معنا؛ اقلیم وجود	(نصر، ۱۳۸۹)، (شایگان، ۱۳۹۷)
پدیدارشناسی	معنای واقعی پروراندن؛ سکونت‌گزینی؛ آرامش؛ هویت‌یابی؛ کاشانه؛ خیال‌پردازی؛ وجه شاعرانه خانه؛ منسجم؛ کامل؛ جاودانه؛ سازماندهی؛ محوربندی؛ محصوریت؛ حرکت؛ فرم فضایی؛ نورگیری؛ مصالح و جزئیات؛	(هایدگر، ۱۳۸۱)؛ (شولتز، ۱۳۹۸)؛ (شولتز، ۱۳۹۵)؛ (باشلار، ۱۳۹۷)؛ (الکساندر، ۱۳۹۰)؛ (نیلاندر، ۱۳۹۰)؛
روان‌شناسی	خانه نمادی از خویشتن؛ فضاهای داخلی؛ فضای باز بیرونی؛ مرکزیت؛ خلوت؛ روابط اجتماعی؛ امنیت؛ ایمنی؛ نیازهای روانی؛ خانواده؛ آسایش؛ بقا؛ مالکیت؛ وابستگی به محیط؛ تداوم؛ آرامش؛ آسایش؛ رفاه؛ تمایز میان خانه و مسکن	(کوپرمارکوس، ۱۳۸۲)؛ (Hayward، 1975)؛ (گیفورد، ۱۳۷۸)؛ (Putnam & Newton، 1998)؛ (Despres، 1991)؛ (رلف، ۱۳۹۷)؛ (Tognoli، 1987)؛ (عباسی و همکاران، ۱۴۰۲)؛ (Saegret، 1985)؛ (Duncan، 1981)
نشانه‌شناسی	تاریخ؛ سیاست؛ ایدئولوژی؛ اقتصاد	(برهمن؛ پروا و نصر، ۱۳۹۹)
زبان‌شناسی	پیوند با محیط؛ آرامش؛ محل تلاقی محور فضا و زمان؛ خانه نماینده تعبیر انسان از جهان پیرامون	(حسینی و نوروزبrazجانی، ۱۳۹۷)؛ (براتی، ۱۳۸۲)
علوم اجتماعی	پدیده‌های اجتماعی؛ جایگاه فرهنگ و اجتماع؛ شیوه زندگی؛ نیازهای اجتماعی؛ ایده‌آل قوی و فرهنگی	(Proshanski، 1978)؛ (Rapoport، 1969 & 1976 & 1980)؛ (Appleyard، 1979)؛ (Wright، 1993)
هرمنوتیک (قرآن)	آرامش (ذکر خدا)؛ هندسه و قدر؛ طبیعت	(کبیری‌سامانی، ملکوتی و یادگاری، ۲۰۱۷)

کالبدی «توده» و «فضا» در خانه سنتی آشکار شود.

قلمرو و جامعه پژوهش

دوره قاجار به دلایل متعددی به‌عنوان بستر زمانی این تحقیق انتخاب شد: اهمیت تبریز به‌عنوان دارالسلطنه و مرکز ولیعهدنشین، که زبان ترکی را به زبان دربار محلی بدل کرده بود (بیلان اصل، ۱۳۹۳؛ مشکور، ۱۳۷۵)؛ برخورداری خانه‌های این دوره از خلاقیت فضایی ویژه (میرمیران، ۱۳۷۹)؛ و نقش این خانه‌ها به‌عنوان آخرین نسل از معماری سنتی پیش از نفوذ گسترده مدرنیسم غربی، که آن‌ها را به حلقه‌ای غنی میان معماری بومی و مدرن تبدیل کرده است (رهروی‌پوده و همکاران، ۱۳۹۸؛ جمالی و خندان، ۱۳۹۹). بر این اساس، جامعه پژوهش شامل خانه‌های تاریخی دوره قاجار در شهر تبریز است.

نمونه‌های موردی و روش نمونه‌گیری

از میان جامعه پژوهش، چهار خانه با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. این روش با هدف گزینش نمونه‌های دارای معیارهای موردنظر تحقیق به کار رفت. معیارهای اصلی انتخاب نمونه‌ها عبارت بودند از: اصالت و سلامت کالبدی بنا، قرارگیری در قسمت‌های مختلف بافت تاریخی و فرهنگی دوره قاجار، در دسترس بودن اسناد معتبر مانند پلان‌ها و تصاویر تاریخی، و برخورداری از تنوع فضایی که امکان تحلیل عمیق را

منابع معتبر لغت‌شناسی (بهزادی، ۱۳۷۶؛ محمدزاده‌صدیق، ۱۳۸۳؛ هادی، ۱۳۸۶؛ sozluk.gov.tr و Clauson، 197) و همچنین گنجینه‌های فرهنگ عامه (فولکلور) نظیر متون ادبی، ضرب‌المثل‌ها، اصطلاحات روزمره و بایاتی‌ها استخراج گردید. داده‌ها با روش توصیفی-تحلیلی بررسی شدند تا شبکه‌ای مفاهیم فرهنگی پیرامون «خانه» تبیین شود.

سپس یافته‌های زبانی طی دو گام با معماری تطبیق داده شدند:

تحلیل تفسیری-تاریخی: با اتکا به اسناد، نقشه‌ها و مطالعات تاریخی، هر خانه در بستر زمانی و فرهنگی خود تفسیر شد تا رابطه میان استعاره‌های فرهنگی (برگرفته از تحلیل زبانی) و سازمان فضایی بنا روشن گردد.

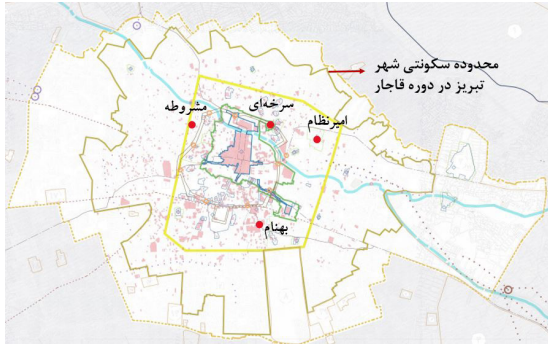
تحلیل کالبدی-هندسی: تولید دیاگرام‌های تحلیلی برای بررسی عناصری چون شالوده و سلسله‌مراتب حرکتی (بر اساس ایده‌های Hillier & Hanson، 1984)، تقارن، ریتم، محوربندی و روابط مرکز-پیرامون (مطابق رویکرد کالبدی-هندسی Groat & Wang، 2013). هدف کشف ارتباطات نظام‌مند میان زبان و معماری بود. برای مثال، استعاره زبانی «او [شیخ] (خانه و بیرون، استعاره از خانه به مثابه فضایی یکپارچه از توده و فضا) با تحلیل نحوه تناسبات فضاهای باز، نیمه باز و بسته با دیاگرام‌های کالبدی تطبیق داده شد تا پیوند مفهومی و

فراهم سازد. «جدول ۲» مشخصات نمونه‌های موردی و شکل ۱ موقعیت آن‌ها را در شهر تبریز نشان می‌دهد.

مبانی نظری زبان شناسی فرهنگی

پژوهش حاضر بر مبانی نظری زبان‌شناسی فرهنگی استوار است. این شاخه میان‌رشته‌ای از زبان‌شناسی شناختی به بررسی رابطه پیچیده و دوسویه میان زبان، فرهنگ و قوه مفهومی انسان می‌پردازد (Palmer, 1996: 5) و با فاصله گرفتن از دیدگاه‌های

شکل ۱. موقعیت نمونه‌های موردی در شهر تبریز

جدول ۲. پلان و نمای نمونه‌های موردی پژوهش (خانه‌های سنتی تبریز)

	پلان اول	پلان همکف	پلان زیرزمین	خانه‌ها
<p>نما-مقطع</p>			-	امیرنظام
				بهنام
			-	سرخه‌ای
			-	مشروطه

خدماتی
 سرداب
 حیاط
 راهرو
 ایوان
 اتاق
 حوضخانه
 طنبی
 ورودی
 تجاری

فرهنگی^۴ تمرکز دارد که به منزله بازتابی از باورهای هسته‌ای یک فرهنگ عمل می‌کنند (Karjawbaev, 2024) و به عنوان فرایندی شناختی، مقوله‌های ذهنی را در حوزه‌ای ملموس، عینیت می‌بخشد و امکان مطالعه ساختار ذهنی انسان را فراهم می‌کند (گندم‌کار و هاشمی، ۱۴۰۳). استعاره درک یک حوزه مفهومی (حوزه مقصد) بر اساس حوزه مفهومی دیگر (حوزه مبدأ) است که صرفاً یک ابزار زبانی نیست، بلکه شیوه‌ای بنیادین برای اندیشیدن است (شکل ۳). برای مثال در بسیاری از فرهنگ‌های صنعتی، «زمان» با استعاره «کالا» مفهوم‌سازی می‌شود و عباراتی مانند «وقت تلف کردن» یا «پس انداز کردن زمان» معنا می‌یابد. به باور شریفیان (۲۰۱۷: ۱۷-۱۸) این استعاره‌ها جهانی نیستند و عمیقاً ریشه در تجربه و شناخت یک فرهنگ خاص دارند. نظام مفهومی استعاره حاوی اطلاعات فرهنگی غنی و کافی است (Shi, 2023) و بررسی مفهوم‌سازی‌های استعاره‌ای و شناخت فرهنگی سخن‌گویان یک جامعه زبانی، باعث درک عمیق فرهنگ

جبرگرایانه، بر نقش میانجی‌گر قوه مفهومی انسان میان تجربیات فرهنگی و زبان تأکید دارد (Leuckert, 2022). چارچوب نظری زبان‌شناسی فرهنگی بر دو مفهوم کلیدی شناخت فرهنگی^۲ و مفهوم‌سازی فرهنگی^۳ بنا شده است (Sharifian, 2017) که درکی یکپارچه از پیوند میان شناخت و فرهنگ ارائه می‌دهد و توضیح می‌دهد این دو چگونه با زبان مرتبط می‌شوند (Kheirabadi et al., 2023). شناخت فرهنگی دانشی مشترک است که از تعامل مستمر اعضای یک جامعه فرهنگی پدید می‌آید و چیزی فراتر از مجموع شناخت‌های فردی است (Strauss, 1997: 78 & Quinn, 1997) و از طریق ابزارهای شناختی مانند طرحواره‌ها، مقوله‌ها و استعاره‌های فرهنگی، جهان را برای اعضای آن جامعه مفهوم‌سازی می‌کند (palmer, 1996; shari-fian, 2013). در حقیقت توسط این ابزارها ویژگی‌های زبان‌های انسانی را که مفاهیم را رمزگذاری می‌کنند، بررسی شده و رابطه میان زبان و فرهنگ تحلیل می‌شود (Kheirabadi et al., 2023). گویشوران جهان، پیرامون خود را به شیوه‌های متفاوتی مفهوم‌سازی می‌کنند که بخشی از شناخت جمعی یک اجتماع گفتاری یا گروه فرهنگی را تشکیل می‌دهند (Sharifian, 2013) و بیان‌کننده طرز تفکر و دیدگاه جامعه نسبت به پدیده‌ها هستند (خادمی و ابوالحسنی چیمه و محمودی بختیاری، ۱۴۰۰)؛ به عبارتی بررسی مفهوم‌سازی‌ها باعث شناخت عمیق‌تر فرهنگ مرتبط با آن‌ها می‌شود (خادمی و ابوالحسنی چیمه، ۱۴۰۰).

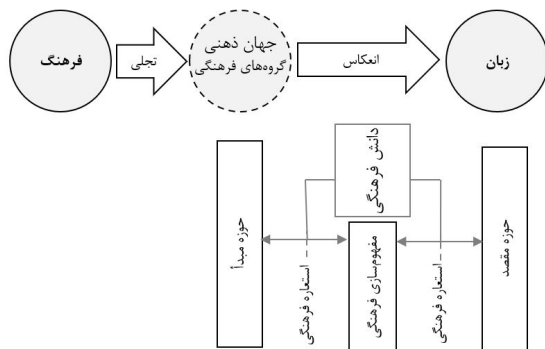
این چارچوب نظری (شکل ۲)، ابزار تحلیلی قدرتمندی فراهم می‌آورد تا بررسی شود که چگونه یک مفهوم انتزاعی-فرهنگی مانند «خانه» در ذهن گویشوران یک زبان خاص شکل گرفته و چگونه این مفهوم‌سازی در آن فرهنگ، مانند معماری تجلی می‌یابد. همان‌طور که پالمر (به نقل از شریفیان، ۲۰۱۷: ۱۲) معتقد است، ریشه تصویرسازی ذهنی انسان در فرهنگ اوست و بازتاب آن در تمام جنبه‌های زبان، از جمله روایت‌ها، بلاغت و معناشناسی قابل مشاهده است. به عبارتی واژگان، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها و فولکلور، حاملان اصلی ارزش‌های فرهنگی یک جامعه هستند (Ter-Minasova, 2000,69). بنابراین، با تحلیل این عناصر زبانی در زبان ترکی گویش تبریز، می‌توان به مفهوم‌سازی فرهنگی از «خانه» دست یافت.

استعاره‌های فرهنگی

از میان ابزارهای مفهوم‌سازی، این پژوهش بر استعاره‌های

شکل ۲. چهارچوب نظری و تحلیلی زبان‌شناسی فرهنگی (شریفیان، ۲۰۱۷).

شکل ۳. مدل‌سازی استعاره فرهنگی (شریفیان، ۲۰۱۷).

اندرونی به عنوان قلب خصوصی و زنانه خانه، از فضای عمومی (بیرونی) تفکیک شده است؛ در حالی که نمای بیرونی خانه‌ها اغلب ساده‌تر است، فضاهای داخلی و خصوصی مانند طنبی‌ها و اتاق‌های نشیمن، با تزئینات آراسته شده‌اند. این تضاد میان سادگی برون و غنای درون، بازتاب کالبدی دوگانگی فضای عمومی (مردانه) و خصوصی (زنانه) است. همچنین استفاده از قوس‌ها، طاق‌نماها، کاربردی‌ها و نقوش اسلیمی با خطوط نرم و منحنی به کالبد خانه ظرافتی زنانه می‌بخشد (جدول ۳).

بیووا / (آشپانه)

در زبان ترکی، واژه بیووا / (آشپانه پرنده) به صورت مجازی به معنای «خانه» است (هادی، ۱۳۸۶: ۸۴۷). این استعاره در ضرب‌المثل معروف بیووانی دیشی قوش قورار / (آشپانه را پرنده ماده می‌سازد) به اوج خود می‌رسد و خانه را نه یک سرپناه، بلکه نظامی سازمان‌یافته، مولد و امن مفهوم‌سازی می‌کند که توسط زن مدیریت می‌شود و باید قابلیت پاسخگویی به نیازهای معیشتی خانواده را داشته باشد. چنانچه نقش‌های معیشتی زنان در دوره قاجار، از جمله مدیریت اقتصاد خانه (اردوبادی،

حاکم بر جامعه می‌گردد (فرقانی‌فرد و رقیب‌دوست، ۱۴۰۴). یکی از راه‌های شناخت یک فرهنگ، شناخت استعاره‌های فرهنگی آن است (غلامشاهی و همکاران، ۱۴۰۲).

یافته‌ها

/ او / (خانه)

/ او / در زبان ترکی با تلفظ‌های / او /، / اوی /، / اویو /، / اوب / و / اب / به معنای خانه، مسکن و منزل است (هادی، ۱۲۸، ۱۳۸۶). واژه / او / همچنین به معنای خانه، منزل، زوج و همسر است (بهزادی، ۱۳۷۷: ۶۲۳) و گویشوران برای اشاره به زوج خویش از آن استفاده می‌کنند: / بیزییم او گلمدی / «خانه من نیامد» (هادی، ۱۳۸۶: ۱۲۹)، استعاره از این است که همسر من نیامد. این استعاره در معماری سنتی تبریز، در کالبد، سازمان فضایی و جزئیات تزئینی قابل ردیابی است. بر اساس نظریات فضای دوگانه که مفاهیم درونی، پذیرنده و تزئینی را به کهن‌الگوی زنانه و مفاهیم بیرونی، سازه‌ای و عمومی را به کهن‌الگوی مردانه نسبت می‌دهند (۱۳۹۶، ناملوک؛ De Caluwe, 2016)، تجلی این استعاره را می‌توان در سه جنبه اصلی بررسی کرد:

جدول ۳: بررسی مولفه‌های زنانگی در خانه‌های سنتی تبریز

خانه‌ها	حیاط اندرونی	تزئینات	اشکال دایره و منحنی	نمونه‌ای از تزئینات
امیرنظام	✓	تراکم بالا (کاربندی در سقف حوض‌خانه، نقاشی اجاق، ارسی و گچ‌بری در طنبی، آینه کاری در طنبی، مقرنس و گچ‌بری در ایوان)	حیاط بیرونی و درونی، ایوان و اجاق؛ تزئینات سقف ایوان؛ ارسی	
بهنام	✓	تراکم بسیار بالا (نیم‌گنبد آجری در سردر، کاربندی هشتی و حوض‌خانه، طاق نما در حیاط بیرونی، نقاشی‌های سقف و دیواره‌ها، ارسی و گچ‌بری در طنبی، مقرنس ایوان جنوبی، گچ‌بری در پیشانی ایوان)	حیاط بیرونی و درونی، تزئینات پنجره‌ها، اجاق و نقاشی دیواری اتاق؛	
سرخه‌ای	✓	تراکم بالا (گچ‌بری، آینه‌کاری و نقاشی در اجاق، کاربندی در هشتی و سقف حوض‌خانه، ارسی)	حیاط بیرونی و درونی، ایوان، ارسی	
مشروطه	✗	تراکم بسیار بالا (کاربندی در هشتی و سقف حوض‌خانه، آینه‌کاری در سقف سرسرا و ارسی، منبت در سقف سرسرا، ارسی و گچ‌بری در طنبی، مقرنس و گچ‌بری در ایوان)	حیاط بیرونی و درونی، ایوان، ارسی، تزئینات سقف سرسرا	

اُجاق / (خانه)

واژه /اُجاق/ در زبان ترکی آذربایجانی، مفهومی چندلایه و عمیق دارد که فراتر از معنای فیزیکی آتش‌دان است. ریشه این واژه، /اُد/ به معنای آتش (Clauson, 1972: 46)، به نقش بنیادین آتش به مثابه مرکز گردهمایی انسان اشاره دارد. واژه‌های مشتق شده‌ای چون /اُجاق/ و /اتاق/ نیز معنای استعاری کانون و مرکز را به خود گرفته‌اند (هادی، ۱۳۸۶: ۳۰۸). اجاق بستری برای خلوت جمعی (گیفورد، ۱۳۷۸: ۷۰) فراهم می‌آورد؛ فضایی که در آن اعضای خانواده ضمن با هم بودن، از جهان بیرون فاصله می‌گرفتند. ابعاد استعاری این مفهوم زمانی آشکارتر می‌شود که /اُجاق/ مجازاً به

پخت‌وپز، ذخیره‌سازی آذوقه و حتی رسیدگی به باغچه‌ها و طیور، نیازمند فضاهایی با کارکردهای متنوع بود؛ این نیازها، استعاره آشیانه را در معماری به صورت یک سازمان فضایی تطبیق‌پذیر، شامل سه نوع فضای اصلی با جهت‌گیری هوشمندانه نسبت به آفتاب متجلی می‌سازد. فضاهای باز (حیاط) برای فعالیت‌هایی چون کاشت گیاهان، خشک کردن محصولات و برخورداری از نور و هوا؛ فضاهای نیمه‌باز (ایوان، تالار) برای انجام کارهای روزمره در فصول مختلف، به دور از آفتاب مستقیم تابستان یا سرمای زمستان و فضاهای بسته (انبارها، سردابه‌ها) برای ذخیره‌سازی آذوقه (جدول ۴).

جدول ۴. بررسی تنوع فضایی، جهت‌گیری و فعالیت فصلی در خانه‌های سنتی تبریز

امکان انجام فعالیت در تمام فصول	جهت‌گیری	تنوع فضایی (باز، نیمه‌باز، بسته)	
فعالیت صبح، ظهر و عصر تابستان حیاط درونی فعالیت صبح، ظهر و عصر زمستان ایوان و حیاط بیرونی			امیرنظام
فعالیت صبح، ظهر و عصر تابستان حیاط درونی فعالیت صبح، ظهر و عصر زمستان ایوان و حیاط بیرونی			بهنام
فعالیت صبح و ظهر تابستان حیاط درونی فعالیت عصر تابستان حیاط بیرونی فعالیت صبح، ظهر و عصر زمستان ایوان و حیاط بیرونی			سرخه‌ای
ایوان و حیاط بیرونی پاسخگوی فعالیت‌های فعالیت صبح، ظهر و عصر زمستان بوده و به دلیل عدم وجود حیاط اندرونی، فعالیت صبح، ظهر و عصر تابستان نیز در حیاط بیرونی انجام می‌گرفته است.			مشروطه

منزلت و تمکن مالی خانواده را بیشتر به نمایش می‌گذاشت؛ همچنین خلوت جمعی در کنار اجاق، پیوندهای طبیعی درون خانواده را تقویت می‌کرد که خود سنگ بنای سرمایه خانوادگی است. چنانچه خانواده اولین نهاد شکل‌گیری سرمایه اجتماعی (Winter, 2000: 5) و اصلی‌ترین بستر انتقال آن است (Putnam, 1995; Bourdieu, 1993; Fukuyama, 1999). می‌توان گفت اجاق در خانه‌های سنتی تبریز به عنوان عنصری برای تولید و بازتولید این سرمایه عمل می‌کرده است.

او-اشیخ / (خانه و بیرون)

او/اشیخ / به معنای خانه و بیرون است که مجازاً در معنای خانه، خانواده و خانمان به کار می‌رود (بهزادی، ۱۳۷۷: ۶۲۴). گویشوران زبان ترکی برای اشاره به خانه از واژه او/اشیخ بهره می‌گیرند: /اویند ایشییند، یات قوزوم پشینند... / «در خانه و در بیرون خانه‌ات، بزه من در گهواره‌ات بخواب» (کیانی، ۱۳۹۷: ۲۹۲). در حقیقت در جهان ذهنی گویشوران زبان ترکی او/اشیخ / به صورت استعاره «خانه، توده و فضا است» مفهوم‌سازی می‌شود که می‌تواند به صورت وجود تناسب میان توده و فضا در خانه‌های سنتی تبریز نمود یابد (جدول ۶). همچنین /اشیخ / (بیرون) اسم مفعول از بن /اشماخ / (کندن و کاویدن) و در اصل به معنای آستانه در (به‌خصوص گودی دم در) می‌باشد که بعداً توسعه معنایی یافته است (هادی، ۱۳۸۶: ۱۲۷). فضولی، شاعر بزرگ زبان ترکی نیز /اشماخ / را به معنای آستانه به کار برده است: /اشیین داشینی قان ایل یودو چشم تریم... / «چشم خیسیم سنگ آستانه را با خون شست...» (محمدزاده صدیق، ۱۳۹۱: ۳۷۸). گویشوران /اشیخ / را به صورت استعاره «بیرون، محل آستانه است» مفهوم‌سازی می‌کنند که می‌تواند از طریق مراتب پیچیده آستانگی، از «بیرون بیرون» تا «درون درون» خانه‌های سنتی تبریز، نمود یابد. این مفهوم با دیدگاه نظریه‌پردازانی چون گروتر (۱۳۸۶: ۱۶۳) که آستانگی را فضای بینابینی و امکان حرکت در درون و بیرون می‌داند، و شولتز (۱۳۹۱: ۴۳) که آن را عامل فهم یکپارچه مکان با ارتباط درون و بیرون می‌داند، هم‌راستا است. همانطور که آرنه‌ایم (۱۳۸۲: ۱۴۳) بیان می‌کند، این درآمیختن درون و بیرون به ادراک منسجم اثر کمک می‌کند. این مراتب آستانگی، ارتباطی و منسجم میان فضاها ایجاد کرده (علی‌نای مطلق، شکوری و عینی‌فر، ۱۳۹۸) و فهم کلیت خانه را ممکن می‌سازد (جدول ۶).

معنای خانواده، دودمان و میراث اجدادی به کار می‌رود (هادی، ۱۳۸۶: ۱۸۹). این پیوند عمیق در ضرب‌المثل‌هایی نظیر / گلین اُجاغا چَکر / (عروس به اخلاق خانواده همسر خو می‌گیرد) (قربانی، ۱۳۸۹: ۲۲۹) و /اُجاخ‌دان دا گَنتس، بوجاخ‌دان گَتمز / (عادات ریشه‌دار از فرد جدا نمی‌شوند) (هادی، ۱۳۸۶: ۱۸۶) به‌وضوح نمایان است. در این جهان‌بینی، اجاق کانون انتقال سینه‌به‌سینه میراث ناملموس فرهنگی و تقویت هویت جمعی (جنکینز، ۱۳۸۱: ۳۴) است. علاوه بر این اجاق استعاره‌ای از ثروت نیز هست؛ چنانکه عبارت /او دُ اُدُیخ، اُجاخ یُخ / (در خانه نه آتشی هست و نه اجاقی) کنایه از فقر و تنگدستی است (همان: ۱۸۶).

نمود این مفهوم‌سازی‌ها در خانه‌های سنتی تبریز، اجاق را از یک عنصر صرفاً کارکردی به یک نماد معماری بدل کرده است. استقرار اجاق‌ها یعنی طنبی یا اتاق‌ها، آن‌ها را به مرکز ثقل تعاملات اجتماعی خانواده و بستری برای شکل‌گیری، انتقال و تثبیت رفتارها و اصول اخلاقی خانواده و بازیابی هویت خانوادگی تبدیل می‌نمود. استفاده از عناصر تزئینی بر روی بدنه اجاق‌ها، این عنصر را از یک شیء عملکردی به یک نقطه کانونی بصری ارتقا می‌داد (جدول ۵). این غنای تزئینی، استعاره «اجاق به مثابه ثروت» را نیز کالبدی می‌کرد؛ هرچه اجاق باشکوه‌تر بود،

جدول ۵. بررسی وجود اجاق در خانه‌های سنتی تبریز

امیرنظام	یهنام
	
سرخه‌ای	مشروطه
	-

جدول ۶. بررسی مراتب آستانگی در خانه‌های سنتی تبریز.

مشروطه	سرخه‌ای	بهنام	امیرنظام	
				توده و فضا
				مراتب آستانگی

مانند حوض‌خانه، سرداب، مطبخ و انبارها در زیرزمین خانه‌ها نمود یافته است (جدول ۷).

/او دوزلتماخ/ (ساخت خانه)

در زبان ترکی، ساختن خانه با عبارت /او دوزلتماخ/ نیز بیان می‌گردد (بهزادی، ۱۳۷۷: ۸۶۳). /دوزلتماخ/ به معنای چین با نظم و ترتیب و همچنین دانه‌ها را به نخ کشیدن است (هادی، ۱۳۸۶: ۴۶۱). گویشوران، ساخت خانه را چون به ریسه‌کشیدن عناصر کالبدی معماری تشبیه می‌کنند و استعاره «ساخت خانه، ایجاد ترتیب است»، در جهان ذهنی آن‌ها، ساختن خانه را نه صرفاً یک عمل فیزیکی، بلکه به صورت «ایجاد سلسله‌مراتب در معماری خانه» مفهوم‌سازی می‌کند که می‌تواند در اصل سلسله‌مراتب فضایی نمود یابد. این اصل به معنای ساماندهی فضاها و عناصر بر اساس خصوصیات کالبدی و کارکردی آن‌هاست (طبسی و فاضل‌نسب، ۱۳۹۱). همانطور که اردلان و بختیار (۱۳۹۰: ۷۱) اشاره می‌کنند،

/او ایماخ/ (ساخت خانه)

/او/ (خانه) مشتق از مصدر /ایماخ/ (کاویدن) است (جعفرزاده، ۱۳۸۹: ۲۰۵). کلمات /ای/، /اب/ و /ابا/ که همگی به معنای خانه، حاصل یک کلمه هستند (هادی، ۱۸۵، ۱۳۸۶) و کلمات /او/ و /او/ ظاهراً در اصل همگی از مصدر /ایماخ/ (کاویدن) می‌باشد، به اعتبار آنکه در بدو امر خانه‌ها به طریق کاویدن ساخته می‌شده‌اند (هادی، ۱۳۸۶: ۶۱۸-۶۱۹). در جهان ذهنی گویشور زبان ترکی آذری، واژه /ای/ (خانه) با استعاره «ساخت خانه، کندن خاک است» مفهوم‌سازی می‌شود. این دیدگاه در گزارش‌های تاریخی نیز منعکس شده است. بن‌تان (۱۸۵۴: ۷۲) اشاره می‌کند که در تبریز، نیمی از خانه‌ها در زیر زمین ساخته می‌شد و خاک حاصل از گودبرداری برای ساخت دیوارها به کار می‌رفت. ژوبر (همان: ۸۹) نیز با توصیف خانه‌های طاقی و همکف، به سنت گذشته سکونت در زیر زمین اشاره دارد. این مفهوم‌سازی به صورت وجود فضاهایی

جدول ۷. بررسی زیرزمین در خانه‌های سنتی تبریز

مشروطه	سرخه‌ای	بهنام	امیرنظام

سازمان فضایی بخش‌های دیگر را تعیین می‌کند. چیدمان مفاصل پیرامون تالار، تضاد و برجستگی نقش طنبی و حوض خانه زیرین را تقویت می‌کند. توازن با ریتم و تقارن در معماری مشهود است. استقرار گونه‌های فضایی باز (حیاط)، نیمه‌باز (ایوان) و بسته (اتاق‌ها) بر محور اصلی، تنوع فضایی ایجاد کرده و راهروهای محور فرعی، ساماندهی ورودی‌ها را انجام می‌دهند.

او/تیهماخ / (ساخت خانه)

در زبان ترکی، ساختن خانه با عبارت /او تیهماخ/ نیز بیان می‌گردد (بهزادی، ۱۳۷۷: ۵۹) که به معنای دوختن، افراشتن و احداث کردن خانه است (هادی، ۱۳۸۶: ۳۰۸). ... غربتد او تیکین، اوین بل بیخالار / «... کسی که در غربت خانه دوخته (ساخته) است، این چنین خانه‌اش را ویران می‌کنند» (کیانی، ۱۳۹۷: ۸۷). در حقیقت گویشوران /او تیهماخ/ را به صورت استعاره «ساختن خانه، دوختن خانه است» و به مثابه «ایجاد انسجام» یا دوختن اجزا به یکدیگر و به محیط مفهوم‌سازی می‌کند. انسجام به معنای ادغام واحدهای فضایی منفک در یک کل یکپارچه است (Webster, 1375: 13، بی‌لچ: 241: 1984). در معماری، این مفهوم از طریق اصولی چون وحدت و کلیت (فلاحت و کمالی، ۱۳۹۰: ۶۳۹)، مرکزیت و محوربندی (تقوایی، ۱۳۹۴)، سلسله‌مراتب، فضاهای بینابینی (حائری مازندرانی، ۱۳۸۸: ۹۱) و نقش یکپارچه‌کننده حیاط (لطیفی و دیبا، ۱۳۹۹) محقق می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد که انسجام فضایی در نمونه‌های موردی تحقیق، در سلسله‌مراتب فضایی، وجود فضاهای بینابینی، محوربندی (جدول ۸) و مرکزیت (جدول ۹) نمود یافته است.

حتی در طراحی یک ایوان با اتاق، سلسله‌مراتبی فضایی بر اساس اتصال، انتقال و وصول وجود دارد که مهم‌ترین دستاورد آن، ایجاد محرمیت و تفکیک حریم‌های فضایی ضمن حفظ پیوستگی است که از آن به سلسله‌مراتب همبندی‌های فضایی یاد می‌شود (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰). این اصل در خانه‌های سنتی تبریز به وضوح دیده می‌شود: ایوان‌ها اتصال عمومی به نیمه عمومی و راهروها انتقال به فضاهای خصوصی را ممکن می‌سازند (جدول ۸).

او/قیبرماخ / (ساخت خانه)

در زبان ترکی آذری، ساخت خانه با عبارت /او قیبرماخ/ (خانه را ساختن، مرتب کردن و سامان دادن) (هادی، ۱۳۸۶: ۱۲۹) بیان می‌شود، لذا در ذهن گویشوران زبان ترکی آذری، ساختن خانه، فقط احداث خانه نیست بلکه به صورت «ساخت خانه، سازمان‌دهی است» مفهوم‌سازی شده است. چنانچه سازمان فضایی در مسکن، با تعیین مرزهای عملکردی، فضاها را بر اساس نیازهای ساکنان مرتب می‌کند (HosseiniRaviz, et.al, 2015: 65). مهم‌ترین اصول تأثیرگذار بر سازمان‌دهی خانه شامل سلسله‌مراتب فضایی، نظام مرکزی و محوری (نویلی و حاجی قاسمی، ۱۳۹۰)، وحدت، تضاد، توازن (بیلان، ۱۳۸۷)، گونه‌های فضایی باز، نیمه‌باز و بسته، محرمیت (قوچانی و عربی، ۱۳۹۹) و جهت‌گیری (تقوایی، ۱۳۹۴) است. بررسی نمونه‌های موردی نشان می‌دهد خانه‌ها بر پایه اصولی چون جهت‌گیری به جبهه جنوب (جنوب‌شرقی و غربی) برای بهره‌گیری از گرمایش ایستا (جدول ۴) و رعایت سلسله‌مراتب فضایی از عمومی تا خصوصی (جدول ۹) سازمان‌دهی شده‌اند. طنبی در مرکز و تلاقی محورهای اصلی و فرعی قرار داشته و

جدول ۸. بررسی سلسله‌مراتب فضایی در خانه‌های سنتی تبریز

مشروطه	سرخه‌ای	به‌نم	امیرنظام

جدول ۹. بررسی سازمان‌دهی فضایی در خانه‌های سنتی تبریز.

مشروطه	سرخه‌ای	به‌نام	امیرنظام	
				محوربندی
				مرکزیت و تضاد
				تقارن
				ریتم

طریق حیاط‌های اندرونی و بیرونی، رعایت سلسله‌مراتب (جدول ۸) و تفکیک کارکردی فضاها (جدول ۹) تحقق یافته است. بهره‌گیری از عوامل طبیعی چون جهت‌گیری مطلوب به سمت آفتاب (جدول ۴)، حضور آب و باغچه، و فضاسازی در عمق زمین (جدول ۷) با ارجاع به کهن‌الگوی زمین، از دیگر راهکارهاست. استفاده از ارسی‌ها و ترکیب چوب و شیشه، نور و رنگ را به داخل دعوت کرده و فرم‌ها و مصالح چون حوض در محور اصلی، فرم مربع نماد ثبات، و آجرچینی متنوع، به کالبد نظم حیات‌بخش داده‌اند. همچنین تنوع و انعطاف فضایی چون ایوان‌ها نیازهای اجتماعی و آیینی را پاسخ داده است (جدول ۱۰).

یافته‌های تحقیق

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که «خانه» در نظام شناختی گویشوران، یک موجودیت پویا و جنسیتی است که در استعاره «خانه به مثابه زن»، تشبیه «زن خانه» به «دیشی قوش /

او قورماخ / (ساخت خانه)

در زبان ترکی، ساختن خانه به صورت او قورماخ / (خانه را خلق کردن و حیات جدید ایجاد کردن) بیان می‌شود (هادی، ۱۳۸۶: ۴۶۱). /بوردایر او قورولدو، آلتیندا سو دورولدو... / «اینجا خانه‌ای ساخته شد، در زیر خانه آبی زلال قرار داده شد...» (کیانی، ۱۳۹۷: ۴۸۵). ساخت خانه در زبان ترکی به مثابه «خلق حیات» مفهوم‌سازی می‌شود و حیات‌پذیری خانه‌ها می‌تواند نمودی از آن باشد. معماری با بیان مفاهیم زندگی و حیات، به فهمی عمیق‌تر از «بودن در جهان» نیاز دارد؛ برخی خانه‌ها خاموش‌اند و برخی نغمه‌ای دلنشین دارند (شولتز، ۱۳۸۰: ۸؛ شولتز، ۱۳۸۱: ۱۶). مؤلفه‌های حیات‌بخش در خانه‌های سنتی شامل چینش مصالح، هندسه، کانون‌های نیروبخش، آب، باغچه، نور، نقوش و درونگرایی است (مهدی‌پور، کاظمی و کوشش‌گران، ۱۴۰۰). این حیات‌بخشی در نمونه‌های موردی از

جدول ۱۰. بررسی حیات‌پذیری در خانه‌های سنتی تبریز.

مشروطه	سرخه‌ای	بهنام	امیرنظام	استفاده از شکل مربع
کل حیاط اندرونی، آجرچینی هشتی، تزئینات پنجره‌ها	کل حیاط اندرونی، آجرچینی هشتی، تزئینات پنجره‌ها	شکل حیاط اندرونی، آجرچینی هشتی، تزئینات پنجره‌ها	حیاط اندرونی، آجرچینی هشتی، تزئینات پنجره‌ها	محل استقرار ارسی
				چینش عناصر طبیعی
				استقرار حوض روی محور اصلی
				انعطاف پذیری

فضایی، نقطه ثقل بصری و مرکز گردهمایی برای تقویت سرمایه اجتماعی خانواده نمود می‌یابد. به همین ترتیب، استعاره‌هایی چون «ازدواج به مثابه صاحب‌خانه شدن» (اولنماخ/، خانه را به مثابه فضای سکنی‌گزینی معرفی می‌کنند که در تفکیک دقیق فضاهای اندرونی و بیرونی و ایجاد سلسله‌مراتبی از فضاها برای سطوح مختلف تعامل (از خلوت فردی تا جمعی) نمود کالبدی یافته است. درنهایت، مفهوم /او-اشیح/ (خانه و بیرون) نشان می‌دهد که خانه یک موجودیت منفک از زمینه خود نیست، بلکه در یک دیالکتیک پیوسته با بیرون درک می‌شود.

(پرنده ماده) و تشبیه «خانه» به /یووا/ (لانه) تجلی یافته و در درونگرایی خانه‌ها، تزئینات ظریف و غنی اندرونی، و استفاده از فرم‌های نرم و منحنی نمود یافته‌اند این یافته با نظریه استعاره مفهومی لاکوف و جانسون (۱۹۸۰) و پژوهش‌های کوبچش (۲۰۰۵) که «خانه» را به عنوان قلمرو زنانه تحلیل می‌کنند، کاملاً همسو است.

از سوی دیگر، خانه توسط استعاره چندوجهی /اجاق/ (آتشدان) به عنوان کانون هویت، ثروت و تعامل اجتماعی مفهوم‌سازی می‌شود. و در معماری در نقش اجاق در کانونیت

عمل فیزیکی نیستند، بلکه هرکدام بیانگر یک فلسفه ساخت هستند. فعل /او دوزلتماخ/ (چیدن، مرتب کردن) بر مفهوم سلسله‌مراتب فضایی تأکید دارد؛ فعل /او قییرماخ/ (سامان دادن) به سازمان‌دهی فضایی و ایجاد نظم از طریق تقارن و تعریف محورهای اصلی در پلان اشاره دارد؛ استعاره /او تیهماخ/ (دوختن خانه)، مفهوم انسجام فضایی را بازتاب می‌دهد؛ گویی فضاهای بینابینی مانند ایوان و راهروها، اجزای اصلی خانه را به یکدیگر می‌دوزند. فعل /او قورماخ/ (برپا کردن) که به معنای خلق حیات است، با عناصر حیات‌بخش در معماری (آب، گیاه، نور) پیوند می‌خورد. در نهایت، ریشه خود واژه «خانه» (/او/) در مصدر /اویماخ/ (کاویدن)، که استعاره

این جهان‌بینی، که با ایده «پیوستار فضایی در زبان‌شناسی شناختی (Lakoff, 1987; Talmy, 2000) و معماری (Alex-ander, 1977) مطابقت دارد، از طریق طراحی دستگاه ورودی پیچیده و مراتب آستانگی در معماری تبریز تجلی یافته و ورود به بخش‌های مختلف خانه را به یک فرایند تدریجی و معنادار تبدیل کرده است. تحلیل استعاره‌های خانه در زبان ترکی و تجلی آن در معماری خانه‌های سنتی تبریز در «جدول ۱۱» ارائه شده است.

درک گویشوران از فرایند «ساختن خانه» نیز ابعادی استعاری دارد که هر یک بر جنبه‌ای از منطق فضایی معماری دلالت می‌کنند (جدول ۱۲). این افعال صرفاً توصیف یک

جدول ۱۱. تحلیل تطبیقی نمود استعاره‌های فرهنگی خانه در معماری خانه‌های سنتی تبریز.

مفهوم‌سازی فرهنگی	استعاره فرهنگی	نمود کالبدی در معماری	بیان معمارانه
خانه به مثابه موجودیت زنانه	/او/ همسر /دیشی قوش/ → زن خانه /یووا/ → لانه	درون‌گرایی کالبد و تمرکز بر فضاهای داخلی؛ تزئینات ظریف و تنوع در چینش مصالح (آجرکاری)؛ به‌کارگیری فرم‌های منحنی در قوس‌ها و تزئینات	زنانگی کالبد: خلق فضای امن، پرورش‌دهنده و دارای جزئیات غنی. محافظت و بقا: معماری به مثابه یک پوسته محافظ برای خانواده.
خانه به مثابه کانون و هویت	/أجاق/ → خانه، خانواده، هویت، ثروت، تربیت	مرکزیت فضایی و عملکردی آتش‌دان/اجاق در پلان؛ تزئینات نمادین و هویتی بر روی اجاق‌ها؛ طراحی فضاهای گردهمایی حول کانون (مانند طنبی)	کانونیت و مرکزیت: ایجاد قلب تپنده برای زندگی خانواده. تداوم و هویت: کالبد به مثابه نگهدارنده حافظه و ارزش‌های خاندان. سرمایه اجتماعی: معماری به مثابه بستر خلوت فردی و جمعی و تعامل جمعی.
خانه به مثابه فضای سکنی‌گزینی	/اولنماخ/ → صاحب خانه شدن /او آچماخ/ → تشکیل خانواده	تفکیک فضایی اندرونی/بیرونی؛ تنوع فضایی برای سطوح مختلف تعامل (عمومی تا خصوصی)؛ فضاهای ویژه برای خلوت فردی (اتاق) و جمعی (ایوان، طنبی)؛ حضور آب و گیاه (حیات، حوض‌خانه)	قلمرو و سلسله‌مراتب: تعریف دقیق مرزهای اجتماعی و فضایی. انعطاف‌پذیری: قابلیت پذیرش خانواده گسترده و تعاملات اجتماعی متنوع. محرمیت: حفاظت از حریم خصوصی خانواده.
خانه به مثابه آستانه و گذار	/او-اشبح/ → خانه و بیرون	فهم یکپارچه توده و فضا؛ دستگاه ورودی پیچیده؛ سردر، هشتی، دالان؛ ایجاد مسیر حرکتی تدریجی و غیرمستقیم از بیرون به درون	وجود تناسب میان توده و فضا: تنوع فضایی باز، نیمه‌باز و بسته آستانگی و گذار تدریجی: تبدیل ورود به خانه به یک فرایند و تجربه فضایی معنادار، نه یک عمل لحظه‌ای.

جدول ۱۲. تحلیل استعاره‌های ساختن خانه و تجلی آن در معماری خانه‌های سنتی تبریز.

مفهوم‌سازی فرهنگی	استعاره فرهنگی	نمود کالبدی در معماری	بیان معمارانه
/او دوزلتماخ/ (ساختن با چیدن و ترتیب)	ترتیب و اولویت‌بندی	سلسله‌مراتب فضایی	تفکیک قلمروهای عمومی، نیمه‌خصوصی و خصوصی؛ سازمان‌دهی دسترسی‌ها (ورودی → هشتی → حیاط → ایوان → طنبی → اتاق‌ها)؛ تعریف دقیق حریم‌ها و ایجاد درک تدریجی از فضا
/او قییرماخ/ (ساختن با ساماندهی و سازمان)	نظم و سازمان‌دهی ماهواره	سازماندهی فضایی	تعریف محور اصلی (شمالی-جنوبی) و محور فرعی (شرقی-غربی)؛ تقارن و ریتم در پلان و نما؛ قرارگیری طنبی در مرکزیت و تلاقی محورها به عنوان قلب سازمان فضایی خانه
/او تیهماخ/ (ساختن با دوختن و پیوند)	اتصال، انسجام و یکپارچگی	انسجام فضایی	/او تیهماخ/ (ساختن با دوختن و پیوند) اتصال و یکپارچگی از فضاهای بینابینی (ایوان، راهرو) برای «دوختن» فضاهای اصلی به یکدیگر؛ ایجاد وحدت بصری و عملکردی بین اجزای مختلف خانه؛ پیوند درون و بیرون (حیات به مثابه بخشی از کل یکپارچه)
/او قورماخ/ (ساختن با خلق حیات)	خلق کردن و حیات	حیات‌بخشی و پویایی	حضور آب و گیاه (حیات، حوض، حوض‌خانه) به عنوان عناصر زاینده؛ جهت‌گیری اقلیمی برای استفاده از نور و انرژی خورشید؛ طنبی و حوض‌خانه به عنوان کانون‌های انرژی‌بخش و نیروبخش زندگی
/او اویماخ/ (ساختن با کندن از زمین)	فرورفتن در زمین	استفاده از عمق زمین	قرارگیری حوض‌خانه، سرداب، و مطبخ در تراز زیرین (زیرزمین)؛ از ظرفیت حرارتی خاک برای ایجاد فضاهای خنک در تابستان

جدول ۱۳. نکات اشتراک و تمایز یافته‌های پژوهش حاضر با پیشینه تحقیق.

نقاط تمایز	نکات اشتراک	پارادایم‌های پیشینه تحقیق
با تأکید بر نقش زبان در شکل‌دهی این مفاهیم، نشان می‌دهد چگونه استعاره‌ها به این ارزش‌ها معنای فرهنگی بومی می‌بخشند؛ در حالی که رویکرد اسلامی بیشتر بر جنبه‌های معنوی عام تمرکز دارد.	آرامش؛ حریم؛ طبیعت	اسلامی
با بررسی ریشه‌های زبانی-شناختی، چگونگی شکل‌گیری این مفاهیم پدیداری را از دریچه زبان تحلیل می‌کند و نشان می‌دهد که استعاره‌های فرهنگی، درک ما از سازمان‌دهی و محصوریت را می‌سازند.	سکنی‌گزینی؛ آرامش؛ هویت‌یابی؛ لانه؛ انسجام فضایی؛ سازمان‌دهی فضایی؛ محوربندی؛ جهت‌گیری؛ مصالح و جزئیات؛	پدیدارشناسی
تمرکز این پژوهش بر مکانیسم زبان در تولید این مفاهیم است. در حالی که روان‌شناسی به خود مفاهیم و اثرات آن‌ها می‌پردازد، زبان‌شناسی فرهنگی به فرایند شناختی‌ای می‌پردازد که از طریق زبان، این نیازها را به مفاهیم فرهنگی ترجمه می‌کند.	فضاهای داخلی؛ فضای باز بیرونی؛ مرکزیت؛ خلوت؛ تجلی؛ خویشتن و روابط اجتماعی؛ امنیت؛ ایمنی؛ نیازهای روانی؛ خانواده؛ آسایش؛ بقا؛ مالکیت؛ تداوم؛ آرامش؛ آسایش؛ رفاه	روان‌شناسی
این پژوهش با پیوند دادن جهان‌بینی به زبان‌شناسی فرهنگی، نشان می‌دهد چگونه مفاهیم استعاری (مانند «اجاق» به مثابه مرکزیت و ثروت) به‌طور مستقیم با نقش‌های معیشتی و هویت ساکنان در سطح شناختی مرتبط می‌شوند، نه فقط به عنوان نشانه‌های قراردادی.	ایدئولوژی؛ اقتصاد؛ قدرت	نشانه‌شناسی
رویکرد این پژوهش به‌طور خاص بر استعاره‌های فرهنگی به عنوان ابزار تحلیلی دقیق تمرکز دارد تا چگونگی شکل‌گیری تعبیر انسان از جهان را توضیح دهد، در حالی که بسیاری از پژوهش‌های پیشین، کلی‌تر به ایده «معماری به مثابه زبان» اشاره دارند.	پیوند با محیط، آرامش، تعبیر انسان از جهان پیرامون (از طریق مفهوم‌سازی فرهنگی و استعاره‌ها)	زبان‌شناسی
این پژوهش زبان را حامل و سازنده اصلی مفاهیم فرهنگی-اجتماعی معرفی می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه ساختارهای زبانی (مانند درک یکپارچه از درون و بیرون)، شیوهٔ زندگی و الگوهای تعامل اجتماعی را شکل می‌دهند.	مفهوم‌سازی فرهنگی؛ الگوهای رفتاری با منشأ زبان و فرهنگ	علوم اجتماعی
پژوهش حاضر با رویکردی مبتنی بر زبان‌شناسی فرهنگی، سازوکارهای شناختی-زبانی را بررسی می‌کند، درحالی‌که هرمنوتیک عمدتاً به تفسیر معانی نهفته در متون مقدس یا فلسفی می‌پردازد.	آرامش؛ طبیعت	هرمنوتیک (قرآن)

تحقیق، پلی میان میراث ناملموس (زبان و جهان‌بینی) و میراث ملموس (معماری) برقرار کرده و لایه‌ای تحلیلی-شناختی به مطالعات معناشناسی خانه می‌افزاید.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکردی میان‌رشته‌ای و مبتنی بر زبان‌شناسی فرهنگی، در پی پاسخ به این پرسش بنیادین بود که گویشوران زبان ترکی گویش تبریز، مفهوم «خانه» را چگونه در ساحت زبانی و کالبدی معماری سنتی خود تجسم بخشیده‌اند. نشان می‌دهد که «خانه» در این بستر فرهنگی، نه صرفاً یک کالبد فیزیکی یا واحد سکونت، بلکه موجودیتی معنایی، پویا و چندلایه است که در شبکه‌ای از استعاره‌های فرهنگی زبان ترکی صورت‌بندی شده و در معماری خانه‌های سنتی تبریز متجلی گشته است.

تحلیل استعاره‌های زبانی مرتبط با واژه /او/ (خانه) نشان داد که گویشوران، خانه را به‌مثابه موجودی زنانه، کانون هویت و حیات، قلمرو سکنی‌گزینی، و آستانه‌ای برای گذار تدریجی از بیرون به درون مفهوم‌سازی می‌کنند. این مفهوم‌سازی‌های فرهنگی در سازمان فضایی خانه‌ها نمود یافته و در عناصر تزئینی، درونگرایی کالبدی، مرکزیت فضایی، سلسله‌مراتب، منطق حرکتی

«ساختن به مثابه فرورفتن در زمین» را می‌سازد، در استفاده هوشمندانه از فضاهای زیرزمینی (حوض‌خانه، سرداب) برای سازگاری اقلیمی نمود پیدا کرده است.

یافته‌ها وجود رابطه‌ای دوسویه میان زبان ترکی (گویش تبریز) و معماری خانه‌های سنتی این شهر را آشکار می‌سازد. از یک سو استعاره‌های ریشه‌دار در زبان، جهان‌بینی فرهنگی مرتبط با «خانه» را صورت‌بندی کرده‌اند و از سوی دیگر معماری به مثابه یک متن کالبدی، بستری برای تجلی، تثبیت و تقویت این مفهوم‌سازی‌های فرهنگی فراهم آورده است. به بیان دیگر این استعاره‌ها سازوکارهای شناختی‌ای را که معماران و ساکنان برای طراحی و درک فضاهای مسکونی به کار می‌برده‌اند، نمایان می‌سازند. در حالی که مفاهیم کلیدی معنابخش به خانه مانند آرامش، حریم، سکونت و هویت در بسیاری از رویکردهای نظری دیگر نیز مطرح شده‌اند، نوآوری این پژوهش در ریشه‌یابی این مفاهیم در استعاره‌های فرهنگی نهفته در زبان است. برای تبیین دقیق‌تر این تمایز و جایگاه‌یابی پژوهش حاضر یافته‌ها به صورت تطبیقی با پیشینه تحقیق مقایسه شده‌اند (جدول ۱۳).

جدول ۱۳ نشان می‌دهد چگونه مفاهیم انتزاعی فرهنگی از طریق زبان به الگوهای ملموس معماری ترجمه می‌شوند. این

تحقیق با افزودن یک لایه شناختی-زبانی، به غنای مطالعات معناشناسی خانه کمک کرده و پلی تحلیلی میان میراث ناملموس (زبان) و میراث ملموس (معماری) برقرار می‌سازد.

دستاورد اصلی پژوهش ارائه یک رویکرد روش‌شناختی نوین است که با تمرکز بر مکانیسم‌های زبانی و استعاره‌های فرهنگی، امکان ریشه‌یابی چگونگی شکل‌گیری معنا در معماری را فراهم می‌آورد. این چارچوب تحلیلی می‌تواند برای معماران، طراحان شهری، زبان‌شناسان و پژوهشگران مطالعات فرهنگی، ابزاری کارآمد در جهت درک عمیق‌تر لایه‌های هویتی فضا باشد و زمینه‌ساز خلق معماری هویت‌محور و فرهنگ‌منا شود؛ معماری‌ای که افزون بر پاسخ‌گویی به نیازهای عملکردی، به لایه‌های روانی، فرهنگی و معنایی کاربران نیز توجه دارد.

با این حال پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی نیز همراه بوده است؛ از جمله محدود بودن تعداد نمونه‌های موردی و تمرکز بر یک دوره تاریخی مشخص. افزون بر این فهم کامل عمق استعاره‌های فرهنگی، نیازمند مطالعات مردم‌نگارانه و روان‌شناختی گسترده‌تری است. این محدودیت‌ها خود افق‌هایی برای پژوهش‌های آتی می‌گشایند؛ از جمله تحلیل تطبیقی استعاره‌های خانه در سایر زبان‌ها و فرهنگ‌های ایرانی، مطالعات تحولی در معماری معاصر تبریز تحت تأثیر مدرنیزاسیون، کاربست عملی یافته‌ها در فرایند طراحی معماری امروز و گسترش همکاری‌های میان‌رشته‌ای با حوزه‌هایی چون زبان‌شناسی شناختی، مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی.

در نهایت، این پژوهش مؤید آن است که زبان به‌مثابه نقشه شناختی یک فرهنگ، عمیق‌ترین ارزش‌ها و شیوه‌های زیست را مفهوم‌سازی می‌کند و معماری به‌عنوان تجلی‌گاه مادی آن، این نقشه را در قالب فضا و فرم کالبد می‌بخشد؛ امری که فهم آن می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در تداوم حکمت سکونتی و بازآفرینی هویت‌مند فضاهای زیست معاصر ایفا کند.

تدریجی و تنوع فضاهای باز، نیمه‌باز و بسته قابل ردیابی است. از سوی دیگر بررسی افعال استعاری مرتبط با «ساختن خانه» نشان داد که فرایند خلق معماری در ذهنیت فرهنگی گویشوران، عملی صرفاً فنی یا سازه‌ای تلقی نمی‌شود. استعاره‌هایی چون «چیدن»، «سامان دادن»، «دوختن»، «برپا کردن» و «کاویدن» هر یک به جنبه‌ای از منطق فضایی معماری از سلسله‌مراتب و نظم هندسی گرفته تا انسجام فضایی، پیوند درون و بیرون، و بهره‌گیری هوشمندانه از عمق زمین اشاره دارند. این یافته‌ها مؤید آن است که زبان می‌تواند سازوکار شناختی هدایت‌کننده طراحی، سازمان‌دهی و ادراک فضاهای مسکونی باشد.

در پاسخ نهایی به پرسش تحقیق می‌توان گفت که گویشوران زبان ترکی گویش تبریز، «خانه» را از خلال استعاره‌های فرهنگی، به‌عنوان فضایی زنده، هویت‌ساز، محافظ، حیات‌بخش و پیوسته با بیرون درک کرده‌اند و این درک به‌طور مستقیم در کالبد و سازمان فضایی خانه‌های سنتی تبریز متبلور شده است. رابطه میان زبان و معماری در این بستر، رابطه‌ای دوسویه و تقویتی است؛ به‌گونه‌ای که زبان، جهان‌بینی سکونتی را صورت‌بندی می‌کند و معماری، آن را در قالب فضا و فرم عینیت می‌بخشد و تداوم می‌دهد. در این راستا پژوهش حاضر مدل مفهومی «جهان ذهنی ↔ نظام زبانی ↔ معماری» را به‌عنوان چارچوبی تحلیلی برای تبیین این رابطه دوسویه پیشنهاد می‌کند.

از منظر نظری، نوآوری اصلی این پژوهش در آن است که مفاهیمی چون حریم، آرامش، سکنی‌گزینی، هویت و مرکزیت که در پارادایم‌های اسلامی، پدیدارشناختی و روان‌شناختی نیز مطرح شده‌اند نه به‌عنوان اصولی عام و انتزاعی، بلکه به‌مثابه برساخته‌هایی ریشه‌دار در استعاره‌های زبانی و نظام‌های مفهوم‌سازی فرهنگی نشان داده می‌شوند. بدین ترتیب این

پی‌نوشت‌ها

1. Cultural Linguistics

2. Cultural Cognition

3. Cultural Conceptualization

4. Cultural Metaphors

فهرست منابع

آرنه‌هایم، رودولف (۱۳۸۲)، *پویه‌شناسی صور معماری*، ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

آلتن، ایروین (۱۳۸۲)، *محیط و رفتار اجتماعی: خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام*، ترجمه افسر جواهر و علی نمازیان، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

- اردلان، نادر و بختیار، لاله (۱۳۸۰). *حس وحدت: سنت عرفانی در معماری ایرانی*، ترجمه حمید شاهرخ، اصفهان: نشر خاک.
- اردلان، نادر و بختیار، لاله (۱۳۹۰). *حس وحدت: نقش سنت در معماری ایرانی*، ترجمه ونداد جلیلی، تهران: علم معمار روبال.
- اوردوبادی، محمد سعید (۱۳۸۴). *تبریز مه آلود (جلد ۳)*، ترجمه سعید منیری، تهران: علمی.
- الکساندر، کریستوفر (۱۳۹۰). *معماری و راز جاودانگی*، ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی، تهران: روزنه.
- باشلار، گاستون (۱۳۹۷). *بوطیقای فضا*، ترجمه مریم کمالی و محمد شیربچه (چاپ چهارم)، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- براتی، ناصر (۱۳۸۲). *بازشناسی مفهوم خانه در زبان فارسی و فرهنگ ایرانی*، فرهنگستان هنر، (۸)، ۲۴-۵۵.
- براتی، ناصر؛ جوانمردی، زیلا؛ وعلی‌الحسابی، مهران (۱۳۹۹). *تبیین فرایند وسطح ارتباط‌زبان و معماری*، نشریه علمی *معماری و شهرسازی ایران*، (۱۸)، ۲۴-۵.
- برهنم، سارا؛ پروا، محمد؛ نصر، طاهره (۱۳۹۹). *بررسی مسکن از دیدگاه نشانه‌شناسی: مورد مطالعاتی خانه‌های دوره قاجار و مجتمع‌های مسکونی معاصر شهر شیراز*، *آرمانشهر*، ۱۳(۳۱)، ۵۲-۳۱.
- بلیان اصل، لیدا (۱۳۹۳). *بررسی تحول ساختار فضایی شهر تبریز در دوره قاجار با استناد به نقشه‌های تاریخی*، *فصلنامه تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام*، (۸)، ۳۳-۵۵.
- بهزادفر، مصطفی؛ طهماسبی، ارسلان (۱۳۹۲). *شناسایی و ارزیابی مولفه‌های تأثیرگذار بر تعاملات اجتماعی تحکیم و توسعه روابط شهروندی در خیابان‌های شهری: نمونه مورد مطالعه سنندج*، *باغ نظر*، ۱۰(۲۵)، ۲۸-۱۷.
- بهزادی، بهزاد (۱۳۷۶). *آذربایجان دلبینین ابضاحلی بوغتی*، تهران: انتشارات درسا (اختر).
- تقوایی، ویدا (۱۳۹۴). *از مبانی نظری تا مبانی نظری در هنر و معماری (چاپ اول)*، تهران: دانشگاه فنی و حرفه‌ای.
- جمالی، سیروس؛ خدانی، نادیا (۱۳۹۹). *مطالعه تطبیقی ساختار کالبدی خانه‌های سنتی دوره قاجار (نمونه موردی: شهر تهران و تبریز)*، *شبک*، (۴) ۶، پی‌پی ۵۵.
- چکنیز، ریچارد (۱۳۸۱). *هویت اجتماعی*، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: نشر شیرازه.
- حائری مازندرانی، محمدرضا (۱۳۸۸). *خانه، فرهنگ، طبیعت: بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه*، تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی معماری و شهرسازی.
- حسینی، کیانوش؛ نوروز برازجانی، ویدا (۱۳۹۷). *الگوی نوین از دستور زبان شکل در معماری خانه امروز: نمونه موردی: خانه‌های مجموعه‌ای قاجاری شهرهای تبریز و تهران*، *باغ نظر*، ۱۵(۶۳)، ۴۰-۲۹.
- دوستی، حسین (۱۳۹۷). *بایاتی: آذربایجان آغیز ادبیاتی (جلد ۱ و ۲)*، اردبیل: انتشارات محقق اردبیلی.
- رلف، ادوارد (۱۳۹۷). *مکان و بی‌مکانی*، ترجمه محمدرضا نقصان‌محمدی، کاظم مندگاری و زهیر متکی (چاپ چهارم)، تهران: آرمانشهر.
- رهروی بوده، ساناز؛ ولی بیگ، نیما؛ دهقان، نرگس؛ مسعود، محمد (۱۳۹۸). *تحلیل ویژگی‌های شکلی خانه‌های چهارصفه و نفوذ آن در کالبد شکلی خانه‌های درون‌گرای شهر اصفهان*، *باغ نظر*، ۱۶(۷۲)، ۲۰-۵. <https://doi.org/10.22034/bagh.2019.87455>
- شایگان، داریوش (۱۳۹۷). *هانری کرین: آفاق تفکر معنوی در اسلام ایرانی*، ترجمه باقر پرهام (چاپ هشتم)، تهران: فرزانه روز.
- شرفیانی، فرزاد (۲۰۱۷). *زبان‌شناسی فرهنگی*، ترجمه امیر سالار مؤمنی، تهران: انتشارات لوگوس.
- شولتز، کریستین نوربرگ (۱۳۸۰). *تفکر هایبگ در معماری*، ترجمه نیر طهوری، نشریه معمار (۱۲).
- شولتز، کریستین نوربرگ (۱۳۸۱). *مفهوم سکونت (به سوی معماری تمثیلی)*، ترجمه محمود امیر یاراحمدی (چاپ چهارم)، تهران: آگه.
- شولتز، کریستین (۱۳۹۱). *معماری: حضور، زبان و مکان*، ترجمه علیرضا سیداحمدیان، تهران: مؤسسه معمار نشر.
- شولتز، کریستین (۱۳۹۵). *گزینه‌ای از معماری: معنا و مکان*، ترجمه ویدا برازجانی، تهران: جان جهان.
- طیسی، محسن و فاضل‌نسب، فهیمه (۱۳۹۱). *بازشناسی نقش و تأثیر جریان‌های فکری عصر صفوی در شکل‌گیری ورودی مساجد مکتب اصفهان*، *معماری و شهرسازی (هنرهای زیبا)*، ۱۷(۳)، ۹۰-۸۱.
- چلی، مسعود (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی*، تهران: نشر نی.
- خادمی، غلامرضا؛ ابوالحسنی چیمه، زهرا (۱۴۰۰). *مفهوم سازی‌های فرهنگی «مرگ» در گویش بختیاری زز و ماهرو. جستارهای زبانی*.
- خادمی، غلامرضا؛ ابوالحسنی چیمه، زهرا؛ محمودی بختیاری، بهروز (۱۴۰۰). *مفهوم سازی‌های فرهنگی «خشم» در گویش بختیاری منطقه زز و ماهرو بر مبنای زبان‌شناسی فرهنگی، ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین*، ۱۱(۴) (پیاپی ۳۴).
- غلامشاهی، احلام؛ شرفی، ساسان؛ شکرآمیز، منصوره (۱۴۰۲). *استعاره‌های جنگ بر بستر فرهنگ (مطالعه موردی کتاب «وقتی مهتاب گم شد»)*، *زبان‌شناخت*، (۱) ۱۴، ۱۷۱-۱۹۹.

فرقانی فرد، مرضیه؛ رقیب دوست، شهلا (۱۴۰۴)، مفهوم‌سازی استعاره‌ی "ازدواج" در زبان فارسی بر پایه زبان‌شناسی فرهنگی. *جستارهای زبانی*. فلاحت، محمدصادق؛ کمالی، ل (۱۳۹۰)، انسجام در شهرهای کهن ایران-اسلامی، مجموعه مقالات اولین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز: دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

قوچانی، بیتا؛ جولایی، کامیار (۱۳۹۷)، ابزارهای زبانی مفهوم‌سازی مرگ در پیکره‌ای از زبان فارسی: رویکردی شناختی و فرهنگی، *زبان و زبان‌شناسی*. کاشغری، محمود (۱۳۸۳)، *دیوان لغات‌الترک*، ترجمه و تصحیح محمد دبیرسیاقی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

کاظمی، سیدمحمد؛ مهدوی پور، حسین؛ کوشش‌گران، سیدعلی اکبر (۱۴۰۱)، خوانش مؤلفه‌های حیات‌بخش از بازخوانی حیاط خانه‌های سنتی یزد، *مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، ۱۲(۴۸)، ۱-۱۳.

کیبیری سامانی، علی؛ ملکوتی، علیرضا؛ یادگاری، زهره (۱۳۹۵)، بازشناسی معنای خانه در قرآن، رهیافتی در جهت تبیین مبانی نظری خانه، *باغ نظر*، ۱۱۳(۴۵)، ۶۱-۷۶.

کولمان، دورته (۱۳۹۶)، فضا، قدرت، تمایز: مطالعات جنسیت در معماری، ترجمه نصیر زرین‌پناه (چاپ اول)، تهران: انتشارات نظر.

کوپر مارکوس، کلر (۱۳۸۲)، خانه: نماد خویشتن، ترجمه احد علیقلیان، *خیال (فرهنگستان هنر)*، (۵)، ۸۴-۱۱۹.

کیانی، داوود (۱۳۹۷)، *بایاتی؛ آذربایجان آغیز ادبیاتی* (جلد ۱ و ۲)، اردبیل: انتشارات محقق اردبیلی.

گروتر، یورگ کورت (۱۳۸۶)، *زیبایی‌شناسی در معماری*، ترجمه جهان‌شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

گندمکار، راحله؛ هاشمی، معصومه (۱۴۰۳)، حوزه مفهومی شکار و بازنمایی منفی آن در مقوله عشق: تحلیلی شناختی - فرهنگی، *مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران*، ۱۲(۴۶).

گیفورد، رابرت (۱۳۷۸)، حریم خصوصی (نهان‌خواهی)، ترجمه اکبر سرداری زنون، *معماری و فرهنگ*، ۱(۲ و ۳)، ۶۲-۷۰.

گیفورد، رابرت (۱۳۷۸)، روانشناسی محیط‌های مسکونی، ترجمه وحید قبادیان، *معماری و فرهنگ*، ۲(۲ و ۳).

لطیفی، محمد و دیبا، داراب (۱۳۹۹)، داده‌کاوی ساختار فضایی مسکن بومی قاجار (نمونه موردی: خانه جنگجویان)، *تقش جهان*، ۱۰(۳)، ۱۷۱-۱۶۳.

محمدزاده صدیق، حسین [مترجم] (۱۳۸۳)، *دیوان لغات‌الترک* (اثر محمد ابن الحسین الکاشغری)، تبریز: اختر.

مشکور، محمدجواد (۱۳۷۵)، *تاریخ تبریز تا پایان قرن نهم هجری*، تهران: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

مشکور، محمدجواد (۱۳۷۵)، *نظری به تاریخ آذربایجان، آثار باستانی و جمعیت‌شناسی آن*، تهران: انجمن آثار و مفاخر ملی.

نصر، سید حسین (۱۳۸۹)، *هنر و معنویت اسلامی*، ترجمه رحیم قاسمیان، تهران: دفتر مطالعات دینی هنر.

نوابی، کامبیز؛ حاجی قاسمی، کامبیز (۱۳۹۰)، *خشت و خیال، شرح معماری اسلامی ایران*، تهران: سروش.

نیالندر، اولاف (۱۳۹۰)، *معماری خانه*، ترجمه محمد صادق فلاحت، زنجان: دانشگاه زنجان.

هادی، حسین (اسماعیل) (۱۳۸۶)، *لغت‌نامه جامع اتنیمولوژیک ترکی-فارسی دیل‌دینیز*، تبریز: اختر.

هایدگر، مارتین (۱۳۸۱)، *شعر، زبان و اندیشه رهایی*، ترجمه عباس منوچهری، تهران: مولی.

هیئت، جواد (۱۳۶۵)، *سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی*، تهران: نشر نو.

یزدان‌فر، سیدعباس؛ حسینی، سیدباقر؛ زرودی، مصطفی (۱۳۹۲)، فضاهای عمومی و افزایش تعاملات اجتماعی؛ مطالعه موردی: مجتمع مسکونی کوثر و فاز دو مجتمع مسکونی اکباتان، *مدیریت شهری*، ۳۲(۳۲)، ۲۲-۷.

Appleyard, D. (1979). *Planning the Pluralistic City*. Cambridge, MA: MIT Press.

Barati, N. (2015). Semiotic-cultural Definition of "Place" (Case Study: Persian Language). *Journal of Art and Civilization of the Orient*, 3(8), 3-10.

Bourdieu, P. (1993). *Sociology in Question*. London: Sage.

CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

Després, C. (1991). The meaning of home: Literature review and directions for future research and theoretical development. *Journal of Architectural and Planning Research*, 8(2), 96-115.

Duncan, J. S. (Ed.). (1981). *Housing and Identity: Cross-Cultural Perspectives*. London: Croom Helm.

Fischer, D. H. (1991). *Architecture and Language*. Oxford: Oxford University Press.

Frank, R. M. (2015). A future agenda for research on language and culture. In F. Sharifian (Ed.), *The Routledge Handbook of Language and Culture* (pp. 491-512). London: Routledge.

Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Penguin.

Godele De Caluwe. (2016). *The feminist critique of architecture. Learning from Denise Scott Brown and Frances Bradshaw*. *Faces de Eva. Estudos sobre a Mulher*, (36), Lisboa.

- Hayward, D. G. (1975). Home as an environmental and psychological concept. *Landscape*, 20(1), 20-29.
- Hosseini Raviz, S. R., Nik Eteghad, A., Usou Guardiola, E., & Armesto Aira, A. (2015). Flexible housing: The role of spatial organization in achieving functional efficiency. *Archnet-IJAR International Journal of Architectural Research*, 9(2), 65-76.
- Karjawbaev, O. E. (2024). Cultural metaphors: Their use in management practice as a method for understanding cultures. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, 2(3). ISSN 2993-2769.
- Kheirabadi, M., Aghagolzadeh, F., Golfam, A., & Kambuziya Zaferanlu Kord, A. (2023). Scientific: Stories s'Children Persian in Conceptualization Cultural – Study Cognitive A. *Journal of Cognitive Linguistics and Cultural Studies*.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lacava, A. (2015). Language and Architecture: A Case Study on the Betawi Vernacular Language in Indonesia. *Journal of Architecture and Urbanism Studies*, 12(3), 205-220.
- Leuckert, S. (2022). Review of Sadeghpour & Sharifian (2021): Cultural Linguistics and World Englishes. *English World-Wide: A Journal of Varieties of English*, 43(3). <https://doi.org/10.1075/eww.22002.leu>
- Palmer, G. B. (1996). *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Austin: University of Texas Press.
- Patil, Z. N. (2015). Culture, language and literature: Developing intercultural communicative competence through English. *Scholarship Beyond Borders*, 1(1), 143-164
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning in, Tuning out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science and Politics*, 28(4), 664-683.
- Putnam, T., & Newton, C. (1998). *Household Choices*. London: Futures Publications.
- Rapoport, A. (1998). Using culture in housing design. *Housing and Society*, 25(1-2), 1-20.
- Rapoport, A. (2003). *Culture, Architecture and Design*. London: Locke Science Publishing.
- Rybczynski, W. (1987). *Home: A short history of an idea*. Harmondsworth: Penguin.
- Sadeghpour, M., & Sharifian, F. (2021). The cultural conceptualisation of 'anger' in Persian. *International Journal of Language and Culture*, 8(1), 1-22.
- Salvatore, S., & Pazzagli, C. (2015). The meaning of architecture: A semiotic-psychological analysis of urban forms. *International Journal of Cultural Psychology*, 6(1), 37-55.
- Seagert, S. (1985). The role of housing in the experience of dwelling. In I. Altman & C. M. Werner (Eds.), *Home Environments* (pp. 287-309). New York: Plenum Press.
- Shah, J., & Shah, S. H. (2015). Culture, language and literature the inseparable entities. *Takatoo*, 7(4), 21-27.
- Sharifian, F. (2011). *Cultural Linguistics: Cultural-conceptualizations for language*. London: Routledge.
- Sharifian, F. (2013). Cultural Conceptualisations in Learning English as an L2: Examples from Persian-speaking Learners. *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 1(1), 90-116.
- Sharifian, F. (2017). *Cultural Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Shi, Y. (2023). An analysis of cultural metaphors in translation from a cognitive linguistic perspective. *Global Humanities and Social Sciences*, 4(1). <https://doi.org/10.47852/bonviewGHSS2023040108>
- Smith, S. G. (1994). The essential quality of a home. *Journal of Environmental Psychology*, 14(1), 31-46.
- Strauss, C., & Quinn, N. (1997). *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tavsan, M., & Akbarzadeh, I. (2018). Arabic Calligraphy in Zaha Hadid's Architectural Works: A Semiotic Analysis. *International Journal of Architectural Studies*, 5(2), 101-123.
- TDK Sözlükleri (Azerbaycan Türkçesi). Turkish Language Association. Retrieved from: <https://sozluk.gov.tr>
- Terminasova, S. G. (2000). *Yazyk i mezhkulturnaya kommunikatsiya [Language and intercultural communication]*. Moscow: Slovo.
- Ter-Minasova, S.G. (2000) *Language and Intercultural Communication*. SLOVO, Moscow, 624 p.
- Tognoli, J. (1987). Residential Environments. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of Environmental Psychology* (vol. 1, pp. 655-690). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Winter, I. (2000). *Towards A Theorized Understanding of Family Life and Social Capital* (Working Paper No. 21). Australian Institute of Family Studies.
- Wright, R. E., & Rosenberg, S. (1993). Knowledge of text coherence and expository writing: A developmental study. *Journal of Educational Psychology*, 85(1), 152-158.